

III. KRIMINOLOGIJA

VIEŠOJI NUOMONĖ IR MIRTIES BAUSMĖ: PREVENCIJOS STRATEGIJA

doc. dr. Genovaitė Babachinaitė

Lietuvos teisės akademija, Ateities 20, 2057 Vilnius
Telefonas 77 16 71

Spaudai pateikta 1998 m. rugpjūčio 5 d.

Santrauka

Straipsnyje aptariama mirties bausmės taikymo Vakarų Europos, Skandinavijos ir kitose pasaulio šalyse raida per pastaruosius kelis šimtus metų bei mirties bausmės taikymo Lietuvoje problemos tyrimo aktualijos. Be to, pagrindžiama pagrindinė straipsnio idėja, kad viešoji nuomonė nėra tolygi tautos valiai ir kad viešosios nuomonės tyrimu negalima atsakyti į klausimą, kaip Lietuvoje turi būti išspęstas mirties bausmės klausimas.

Lietuvoje įgyvendinama teisės ir teisės institucijų sistemos reforma. Gvildenamas aktualus socialinis (plačiąja prasme) ir baudžiamosios teisės (siaurąja prasme) klausimas – mirties bausmės klausimas. Dabar galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau BK) mirties bausmė yra numatyta. Ji, kaip išimtinė bausmė, gali būti skiriama tik už tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis. Mirties bausmė negali būti skiriama, o paskyrus vykdoma moterims ir asmenims, kuriems nusikaltimo padarymo momentu nebuvo suėję 18 metų. Mirties bausmė vykdoma sušaudant.

Mirties bausme gali būti baudžiama ir už genocidą (LR įstatymas “Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą”, 1992 m.).

Tačiau teismas, nuteisęs asmenį mirties bausme, gali pakeisti ją laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Ji taip pat gali būti pakeista malonės tvarka tuo pačiu laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Tada asmuo atlieka bausmę kalėjime. Lietuvoje pastaraisiais nepriklausomybės metais šia išimtinė bausme buvo nuteisiama po keletą žmonių kasmet, tačiau, remiantis 1996 m. liepos 25 d. Lietuvos Prezidento dekretu “Dėl mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikoje sustabdymo”, tik keletas tokių nuosprendžių įvykdyta.

Naujajame LR BK projekte jau nėra mirties bausmės. Galutinis šio klausimo sprendimas priklausys nuo Seimo. Bet tai anaipol nebus “amžinas” sprendimas.

Panagrinėkime, kaip istoriškai kito požiūris į mirties bausmę Vakarų Europos, Šiaurės šalyse, JAV, Japonijoje.

Japonijoje, turinčioje 135 milijonus gyventojų, mirties nuosprendis kasmet įvykdomas 2-3 asmenims. Panašiai kaip ir Lietuvoje, mirties bausmę šioje šalyje galima skirti tik už tyčinį nužudymą, esant kvalifikuojamiesiems požymiams. Lietuvoje, kur gyventojų yra 25 kartus mažiau negu Japonijoje, nusikalstamumo intensyvumas 9 kartus didesnis.

JAV, demokratinė šalis, tik 1988 metais padarė apribojimą, kad mirties bausmė negali būti taikoma nepilnamečiams (asmenims iki 16 metų). Įvairiose valstijose mirties bausmė tai buvo naikinama, tai vėl atkuriamą. Šiuo metu mirties bausmė numatyta 36 valstijų baudžiamuosiuose įstatymuose, tačiau skiriama tik už nužudymą, esant kvalifikuojamiesiems požymiams, arba gyvybės atėmimą kitomis sunkinančiomis aplinkybėmis. Tačiau prisiekusiųjų teismas vietoj mirties bausmės gali skirti laisvės atėmimą iki gyvos galvos. Mirties bausmė JAV nuteisiama gana daug, kartais iki 300 asmenų per metus, tačiau kasmet tokių nuosprendžių įvykdoma maždaug 10.

Didžiojoje Britanijoje, remiantis 1957 m. įstatymu dėl nužudymų, mirties bausmė galėjo būti taikoma už nužudymus kvalifikuojamosiomis aplinkybėmis. Tačiau 1965 m. ji buvo panaikinta laikinai, o po 1969 m. – visam laikui. Taigi nors iš esmės mirties bausmė šioje šalyje galima, bet jau kelis dešimtmečius neskiriama.

Pirmosios mirties bausmės atsisakė Šiaurės šalys. Pvz., mirties bausmė Norvegijoje panaikinta 1902 m. už kriminalinius nusikaltimus, o 1979 m. – už visus nusikaltimus; tačiau mirties nuosprendžiai už kriminalinius nusikaltimus nevykdomi nuo 1876 m., už nacistinius nusikaltimus – nuo 1948 m. Tai šalis, turinti tik šiek tiek daugiau (keliais šimtais tūkstančių) gyventojų nei Lietuva.

Švedijoje mirties bausmė už nusikaltimus, padarytus taikos metu, panaikinta 1921 m., o 1972 m. – už visus nusikaltimus, tačiau paskutinis mirties nuosprendis įvykdytas dar 1910 m.

Danijoje mirties bausmė panaikinta 1978 m., tačiau mirties nuosprendžiai nevykdomi jau seniai (išimtis – nacistiniai nusikaltėliai). Grenlandijos baudžiamajame kodekse nenumatyta ne tik mirties, bet ir laisvės atėmimo bausmė.

Suomijoje mirties bausmė už kriminalinius nusikaltimus oficialiai panaikinta 1949 m., už visus nusikaltimus – 1972 m. Tačiau mirties bausmė už kriminalinius nusikaltimus netaikoma jau nuo 1826 m., išskyrus 1918 m. revoliucijos malšinimą.

Taigi pateikti duomenys rodo, kad daugelyje šalių buvo gana ilgas laiko tarpas, kai BK numatyta mirties bausmė faktiškai nebuvo taikoma.

Lietuvos istorijoje per pastaruosius du šimtmečius nebuvo ilgo demokratinio vystymosi laikotarpio (tiksliau laikotarpių). Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos visuomenė turi perimti socialinių santykių pažangą ir kartu išsaugoti nacionalinio charakterio ir dvasios esminius demokratinis bruožus. Kaip žinoma, žymesni socialinės raidos pokyčiai įvyksta mažiausiai per vieną kartą, t.y. per maždaug 20 metų.

Tačiau socialinių reiškinių, taip pat ir nusikalstamumo, suvokimo demokratėjimas aki-vaizdus. Pradėjus rengti BK projektą buvo manoma, kad būtina palikti mirties bausmę, o šiuo metu Seimui pateiktame LR BK projekte mirties bausmė nenumatyta. Taigi dabar tik nuo Seimo priklausys, kaip šis reikalas bus sutvarkytas.

Bet, kaip jau minėta, tai bus tik galutinis, bet ne „amžinas“ klausimo sprendimas. Nes ir kitos valstybės tai taiko mirties bausmę, tai ją naikina; be to, įvairiose šalyse nuolat diskutuojama dėl mirties bausmės. Kitas argumentas – viešosios nuomonės dėl mirties bausmės tyrimų, atliekamų įvairiose šalyse, rezultatai. Antai Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje, Vokietijoje maždaug trys ketvirtadaliai apklaustų piliečių buvo už mirties bausmę.

Lietuvos Vyriausybė, kol buvo rengiamas naujojo BK projektas, taip pat užsakė Lietuvos piliečių viešosios nuomonės dėl mirties bausmės tyrimą. 1997 m. vasario 7-11 d. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centras „Vilmorus“ apklausė 1000 Lietuvos piliečių (18-74 metų). Jiems buvo pateiktas klausimas: ar pritartumėte, kad naujajame LR BK būtų panaikinta mirties bausmė? Atsakymai buvo tokie:

pritarčiau	11,3 %
greičiau pritarčiau	7,0 %
greičiau nepritarčiau	13,6 %
nepritarčiau	60,9 %
sunku pasakyti	7,3 % [1].

Taigi ir Lietuvoje maždaug trys ketvirtadaliai apklaustųjų nepritartų mirties bausmės panaikinimui.

Todėl kartais ir žymūs Lietuvos mokslininkai, diskutuodami dėl mirties bausmės, viešosios nuomonės apklausų rezultatus tapatina su tautos valia ir teigia, kad „juo daugiau Lietuvos žmonių yra už mirties bausmę, tuo ryžtingiau valdžia ruošiasi naikinti šią bausmę. Veikiant prieš tautos valią, norima atstovauti tai valiai“ [2: 33].

Čia svarbu įsiterpti kriminologui, kompleksiškai tiriančiam šią problemą. Ar viešoji nuomonė gali būti tapatinama su suverenia tautos valia? Manau, ne. Galbūt pasitelkus viešosios nuomonės tyrimą ir galima prognozuoti tautos valią, tačiau tik tiek, kiek ji išsakoma viešai.

Be to, ar viešosios nuomonės tyrimai yra tas universalus visagalys instrumentas, leidžiantis pamatuoti, išsiaiškinti visus mums rūpimus klausimus, netgi sudėtingus kompleksinius socialinius dalykus (mirties bausmė, azartinių lošimų, prostitucijos legalizavimas ir pan.). Ir ar tokius sunkius, tokiu pačiu principu kaip ir tiriant viešąją nuomonę suformuluotus klausimus pateikę per referendumą mes jau disponuosime suverenia tautos valios išraiška? Nuomonės išraiškos formos požiūriu taip, bet ne problemos esmės sprendimo požiūriu.

Toks sudėtingų socialinių klausimų sprendimo būdas atspindi nekompetentingą ir paviršutinišką požiūrį į paties klausimo svarbą.

Būdų, kaip išspręsti sudėtingas socialines problemas, negalima ieškoti vien tik per viešosios nuomonės apklausas. Šiuo atveju viešosios nuomonės tyrimas metodologiškai yra ydingas, todėl nepriimtinas, nes viešosios nuomonės apklausos gali rodyti tik apklausos meto nuomonę ir tik apie konkrečius to žmogaus elgseną prognozuojančius dalykus. Pvz., galima žmogaus paklausti, už ką jis balsuos. Tačiau viešoji nuomonė negali rodyti dalykų, kurių žmogus savo elgsenoje nenumato. Tuo labiau viešosios nuomonės apklausos rezultatais negalima grįsti baudžiamosios politikos arba nusikalstamumo prevencijos strategijos.

Todėl ir šiuo atveju apklausos rezultatai nepateikia objektyvaus rūpimos problemos sprendimo. Pvz., galima paklausti, ar yra nežemiška gyvybė kosmose, ir gautus atsakymus apibendrinti. Bet ar šis tyrimas leis tikėtis objektyvaus atsakymo į pateiktą klausimą?

Manau, kad mirties bausmės panaikinimo problema, reikalaujanti profesinės kompetencijos, apskritai nespręstina viešosios nuomonės tyrimo metodu. Netgi per paprasčiausią anketinį tyrimą įvairūs socialinės realybės faktai gali turėti įtakos asmeninės nuomonės laisvam reiškimui, trukdyti ją išsakyti arba net skatinti slėpti. Šiam sudėtingam socialinės realybės ir asmenybės ryšiui būtina daugiamatė klausimų struktūra, eklektinis jų grupavimas [3], daugybinis atsakymų pasirinkimas [4]. Svarbiausias tyrimo principas, kurio privalu laikytis, yra tas, kad teigiamų atsakymų variantai savo apimtimi atitiktų neigiamų atsakymų variantus. Be to, respondentas turi turėti galimybę išsakyti bet kokią kitą nuomonę arba pateikti kitus teigiamą arba neigiamą nuomonę paaiškinančius argumentus. Tačiau svarbiausias tyrimo dalykas šiuo atveju yra ne klausimų formulavimas, o kompleksinė atsakymų interpretacija. Todėl nepakanka vien tik aprašyti empirinius duomenis. Respondentų atsakymai į klausimus negali būti pateikti tiesmukiškai; jie turi būti įvertinti visapusiškai, nes tos pačios empirinės žinios gali būti traktuojamos įvairiai, kadangi jose slypi objektyvus daugiareikšmiškumas [5]. Norint išvengti lėkšto empirizmo, t.y. kai atsakymai į klausimus pateikiami ne kaip mokslinio įvertinimo pagrindas, o kaip tiesioginis mokslinis rezultatas [6], atliekama kompleksinė ekspertinė atsakymų variantų interpretacija. Tyrėjas tuomet kartu būna ir ekspertas.

Taigi mirties bausmės reikalingumą labai sunku tirti vien tik anketiniu viešosios nuomonės metodu. Geriau kurti ir taikyti įvairių metodikų (tarp jų ir ekspertinių) kompleksą. Todėl išmintingiausi „Vilmorus“ atliktos apklausos respondentai, manyčiau, buvo tie, kurie atsakė taip: sunku pasakyti (7,3 %). Tikrai, sunku pasakyti.

Tiek visuomenė apskritai, tiek ir teisininkai mirties bausmės būtinumą Lietuvoje grindžia padarytų nusikaltimų (ypač sunkių) daugėjimu.

Tačiau pradėdant 1995 m. pastebima tyčinių nužudymų mažėjimo tendencija: 1994 m.

užregistruoti 523 tyčiniai nužudymai, 1995 m. – 502, 1996 m. – 405, 1997 m. – 391; užregistruotų išžaginių per tą laiką sumažėjo nuo 200 1995 m. iki 166 1997 m.; tyčinių sunkių kūno sužalojimų per tą patį laikotarpį šiek tiek padaugėjo (nuo 299 iki 371). Pvz., smurtinių nusikaltimų (kaip ir nusikaltimų apskritai) daugiausia iš Baltijos šalių padaroma Estijoje (ši šalis mirties bausmę yra panaikinusi). Apskritai požiūris į mirties bausmę neturėtų būti siejamas su, pvz., smurtinių nusikaltimų daugėjimu ar mažėjimu.

Mirties bausmės klausimas yra daugiau filosofinis nei praktinis (pvz., nusikalstamumo prevencijos) sprendimo būdas. Todėl šie dalykai neturi būti sietini. Daugelyje Vakarų Europos, ypač Skandinavijos šalių, kur nusikalstamumas registruojamas jau daugiau kaip du šimtus metų, nusikalstamumo rodikliai nepriklauso nuo mirties bausmės taikymo praktikos, t.y. mirties bausmė neturi įtakos nusikalstamumo mažėjimui, o kartais net pastebimas nusikalstamumo paplitimo didėjimas.

Taiigi, manyčiau, mirties bausmės problema yra permanentinė filosofinė problema.

Išvados

Apibendrinant galima padaryti šias išvadas:

1. Europos ir kitų žemynų demokratinės šalys mirties bausmę per pastaruosius beveik du šimtus metų taikė labai ribotai. Pvz., Šiaurės šalyse mirties bausmė panaikinta arba nuosprendžiai nevykdomi jau per šimtą metų už kriminalinius, per penkiasdešimt metų – už nacistinius nusikaltimus.
2. Viešosios nuomonės negalima tapatinti su suverenia tautos valia. Referendumas taip pat nepriimtinas, nes suverenią tautos valią jis atitiktų tik nuomonės išraiškos formos, o ne problemos esmės sprendimo požiūriu.
3. Per viešosios nuomonės apklausas negalima ieškoti būdų, kaip išspręsti sudėtingas socialines problemas (pvz., mirties bausmės taikymo), o apklausų rezultatais – grįsti baudžiamosios politikos arba nusikalstamumo prevencijos strategijas. Geriau kurti ir taikyti įvairių metodikų (tarp jų ir ekspertinių) kompleksą.

□□□

LITERATŪRA

1. **Firmos** "Vilmorus" pateikta Vyriausybei baigiamoji tyrimo dėl mirties bausmės panaikinimo ataskaita. – V., 1997.
2. **Vaišvila A.** Bausmės problema teisinėje valstybėje: mirties bausmės aporija // "Teisės problemos". – 1997. – Nr. 1.
3. **Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П.** Современная социология права. – Москва, "Юрист", 1985.
4. **Syrek E.** Współczesne zagrożenia w strukturach społecznych. – 1993.
5. **Бутенко И. А.** Анкетный опрос как общение социолога с респондентами. – Москва, "Высшая школа", 1989.
6. **Решетников Ф. М.** Правовые системы стран мира. – Москва, "Юридическая литература", 1993.
7. **Швырев В. С.** Теоретическое и эмпирическое в научном познании. – 1978.

□□□

Public Opinion and Death Penalty: the Strategy of Prevention

G. Babachinaitė, Dr., Assoc. Prof.

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

The author discusses the application of death penalty in Western Europe, Scandinavia and other countries of the world during several hundreds of years. In the article, the current situation in Lithuania and the problem of death penalty application in Lithuania is also described. Moreover, the main idea of the article is proven that public opinion cannot be equalled with the will of the nation and that it is not possible to find the essential answer concerning the solution of the problem of death penalty application in Lithuania by conducting a public opinion research.

